

DE DEDUCTIE VAN HET TRAGISCHE

Toepassing op "Oedipus Koning" en "King Lear"

Karel BOULLART

1.

De evidenties waarvan wij zullen uitgaan zijn een expansie van de stelling dat een mens geboren wordt, leeft en sterft. Deze interpretatie van wat het inhoudt geboren te worden, te leven en te sterven werkelijk hard maken, zou een lang en moeizaam en misschien zelfs een vervelend bewijs vergen. Het zou lang en moeilijk zijn, omdat het niet voor de hand ligt dat evidenties bewezen kunnen worden en het zou vervelend zijn omdat zo'n stelling, als het inderdaad om een evidentie gaat, ook door niemand betwijfeld zou kunnen worden, als ze maar klaar en duidelijk genoeg verwoord wordt. Uitgangspunt van ons betoog kan dan ook gerust de verklaring zijn dat alle denkbare entiteiten beperkte, eindige delen zijn van een min of meer onbekende omgeving, die eveneens uit zulke delen bestaat en dat de wereld - minimaal gesproken - de onbekende sommering is van al deze entiteiten en van al deze omgevingen. Men kan daaraan toevoegen dat deze entiteiten interne en externe bestaanscondities hebben, d.w.z. dat ze slechts onder bepaalde voorwaarden, binnen zekere grenzen, zullen kunnen ontstaan, bestaan en voortbestaan, en dat deze mogelijkheden en beperkingen de definitieve grenzen zijn waarbinnen zo'n entiteit zich zal kunnen bewegen zonder haar identiteit te verliezen en bijgevolg vernietigd te worden. M.a.w. wat ontstaanscondities heeft, omdat het beperkt is, zal in zichzelf en in zijn omgeving tijdens zijn bestaan condities kunnen en moeten ontwikkelen waaronder dat bestaan niet meer mogelijk zal zijn. En tenslotte zal men mogen aannemen dat een entiteit, voor zover ze werkzaam is, d.w.z. daadwerkelijk bestaat, een conatus zal hebben, een streven naar zelfbehoud, d.w.z. dat ze een activiteit zal ontplooiën waarin ze zal trachten haar bestaanscondities veilig te stellen en waardoor ze zal pogen haar mogelijkheden te realiseren. Het bestaan als zodanig zal dan ook beschreven kunnen worden als een tijdruimtelijke dynamiek van acties, die het energetisch moment zijn van een conflictoplossende activiteit die zal trachten de interne en externe factoren weg te werken die het voortbestaan van de entiteit bedreigen, omdat ze als zodanig onverenigbaar zijn met haar bestaanscondities. En omdat de entiteit beperkt is, zullen ook die mogelijkheden eindig zijn, d.w.z. dat de entiteit vroeg of laat in een situatie, een omgeving, intern en extern, terecht zal komen waarin ze deze onverenigbaarheden niet meer zal kunnen wegwerken of ontwijken. Anders gezegd, om het even welke entiteit zal, omdat ze beperkt is, d.w.z. überhaupt enige bepaaldheid bezit, hoe dan ook, ééns in

haar bestaan voor een onoplosbaar conflict komen te staan, d.w.z. voor een onverenigbaarheid die ze niet zal kunnen ontlopen en die ze niet meer door actie, d.w.z. door haar werkzaamheid zal kunnen elimineren: ze zal uiteen moeten vallen, als zodanig moeten verdwijnen en dus vernietigd moeten worden. M.a.w. bepaald en beperkt als ze überhaupt is, zal ze sterfelijk moeten zijn: alle denkbare entiteiten zijn daarom, hoe toevallig of noodzakelijk hun ontstaan ook mag worden opgevat, ten dode opgeschreven. De dood is m.a.w. universeel en zij is dat noodzakelijkerwijze. Zij is het onontkoombaar gevolg van de onvermijdelijkheid van het onoplosbare conflict als zodanig, dat de dwingende consequentie is van alle conflictoplossende activiteit, d.w.z. van alle daadwerkelijk bestaan. En dit zal des te duidelijker blijken naarmate de entiteit in kwestie méér mogelijkheden en minder beperkingen kent, naarmate ze zichzelf en haar omgeving kan beheersen door ze te veranderen, naarmate ze zichzelf en haar omgeving kan organiseren, d.w.z. zichzelf kan bepalen, naarmate ze, bij wijze van spreken, met een zo klein mogelijk programma zichzelf programmeren kan, of nog, naarmate ze zonder programma haar eigen programma kan genereren. Zo'n entiteit moet uiterst lenig zijn en daarom uiterst taai, een beeld van de wereld hebben en een beeld van zichzelf, bewustzijn en zelfbewustzijn ontwikkelen en in die zelfreflectie en de daaruit volgende zelfbepaling, de paradoxale en wellicht vicieuze zelfreferentie ontwikkelen die haar, onder alle entiteiten, onovertreffbaar uniek maakt. Ze moet zelfmoord kunnen plegen, omdat ze de eis kan stellen overal thuis te zijn, zelfs in de dood. En ze moet juist dàardoor ook het leven kunnen verheerlijken, omdat ze tegen alles en iedereen tot het uiterste haar weerstand kan ontwikkelen, met de dood voor ogen, en daardoor onvoorwaardelijk het leven kan bevestigen. Zo'n entiteit is de mens, die geboren wordt, leeft en sterft voor eigen rekening, dat onweerstaanbaar en onherroepelijk weet, en daarom een unicum in het universum is. De mens is het dier dat ontdekt heeft dat het sterfelijk is, en hij heeft dat ontdekt omdat hij zichzelf en zijn omgeving heeft leren kennen. Hij heeft m.a.w. ingezien dat de dood het onoplosbare conflict van alle entiteiten, van alle leven en van alle zelfbepaling in dat leven is. En dat onoplosbaar conflict, dat door daadwerkelijk handelen noch door indringend denken kan worden opgelost, is de *conditio sine qua non* van zijn tragiek en zijn tragisch bewustzijn. Maar nu juist omdat het leven veel leven om niets is, heeft het betekenis en is het belangrijk en is de zelfbepaling daarin van het allerhoogste gewicht. De dood is m.a.w. ook, en zelfs in de eerste plaats, het *sine qua non* van alle zin: wie onsterfelijk is, kan de noodzakelijkheid van de levenswijsheid niet inzien, want hij kan ze niet nodig hebben. Hij heeft geen problemen in de geest en geen conflicten in de werkelijkheid. Hij kan geen bepaaldheid hebben omdat hij alle beperkingen terzijde kan schuiven, en daarom moet hij voor zichzelf oninteressant worden en voor anderen onverschillig blijven. Alle onaantastbaarheid is bij voorbaat leeg. De sterfelijkheid de facto en de zekerheid van de dood de iure zijn bijgevolg het basso continuo van alle tragiek van het bestaan.

Maar dit punt waarin alle limieten convergeren, is nog geen melodie. Opdat de tragiek pregnant zou zijn, dient ook hij zijn beperkingen te hebben. Niet alle eindigheid moet tragisch zijn, want deze veralgemening zou de tragiek banaliseren. M.a.w. de tragiek die uitgesproken is, is niet uitsluitend biologisch maar ook en vooral cultureel bepaald, ook al loopt deze tragiek, zij het niet noodzakelijk, uit op de tegendoelmatigheid van alle leven, d.w.z. op de biologische dood. Sterfelijkheid op zich is niet genoeg: ook de zelfbepaling van de mens - zijn cultuur - moet haar onoplosbare conflicten hebben.

2.

Het ideaal van de zelfbepaling van de mens en van zijn oriëntatie in de wereld kan, gegeven zijn conatus, niets anders zijn dan de systematische efficiëntie van zijn bestaan of, anders gezegd, het restloos harmonisch verloop van het onvoorwaardelijke verhaal van alle leven: het komt erop aan in harmonie met zichzelf en zijn omgeving te bestaan, zijn mogelijkheden harmonisch te ontwikkelen en, hoe paradoxaal het ook klinken mag, lichamelijk gezond en geestelijk vitaal te sterven. Deze wetenschap van het bestaan, deze gefundeerde kennis van de zin en de onzin in het leven, deze theorie die de voortreffelijkheid van alle praktijk zou moeten garanderen, is het paradigma waaraan alle cultuur zich spiegelen moet. Maar dit ideaal, deze bewezen wijsheid van het leven, is slechts een virtueel punt op oneindig, de asymptoot van elk cultureel streven. En dit punt wordt nooit bereikt, omdat het in beginsel onbereikbaar is. De gegarandeerde realisering van dit ideaal vooronderstelt immers dat wij een adequaat en volledig beeld van de wereld en van onszelf zouden bezitten, dat onze zelfbepaling integraal en feilloos zou zijn. En dat zou inhouden dat wij noch onze omgeving enige bepaaldheid zouden bezitten, of nog dat wij onze bestaanscondities en meteen de condities van alle bestaan in elke omgeving zelf zouden kunnen kiezen. Deze perfectie zou m.a.w. vooronderstellen dat wij niet beperkt waren, dat er geen natuur bestond, wij er ook geen hadden en bijgevolg dus ook dat wij geen cultuur nodig zouden hebben. Kortom, ze zou veronderstellen dat wij onsterfelijk waren. De zelfbepaling, de cultuur zelf, moet dan ook zelf beperkt zijn en dus haar bepaaldheid hebben: het onoplosbare conflict van het leven, de dood, is dan het teken aan de wand, het memento mori, dat ons eraan herinnert dat ook de cultuur, onze theorie over leven en dood, sterfelijk en daarom uiteindelijk fataal moet zijn, ook - en vooral - t.a.v. onszelf. De harmonie, de schoonheid in strenge zin, die wij noodzakelijk nastreven kan niet anders dan haar grenzen hebben en daardoor kan ze door geen enkele cultuur als zodanig gegarandeerd worden: alle zelfbepaling moet min of meer overgeleverd zijn aan vernietigend toeval, aan vergeefse moeite en aan fatale ontwikkelingen. Dat falen is wel niet noodzakelijk, maar de mogelijkheid van die mislukkingen kan principieel niet uitgesloten worden en, als die aleatoriek van alle beperking zich

werkelijk voordoet, kunnen de gevolgen ervan - ook al hoeft dat niet altijd zo te zijn - even fataal zijn als de dood zelf. Omdat de theorie, precies omdat ze theorie is, niet restloos adequaat en niet werkelijk volledig kan zijn, kan de adaequatio rei et intellectus niet ècht gegarandeerd worden en moet de breuk tussen denken en zijn denkbaar en soms, ook al wordt ze niet gedacht, werkelijk zijn. M.a.w. de kwaal der onwetendheid kan in beginsel niet genezen worden en het kan dus gebeuren dat men, ondanks alle kennis en de beste garanties, niet weet dat men niet weet wat men, terwille van de harmonie, nu juist wèl zou moeten weten. Het epistemisch probleem bestaàt, het is in beginsel onoverwinnelijk en het kàn voorkomen dat het fataal is. En men kan ontdekken dat die breuk bestaat of bestaan heeft, omdat de werkelijkheid waarin men leeft, daadwerkelijk gezien, niet ons denken is. De tragiek van de kennis kan m.a.w. slechts tot ons bewustzijn doordringen op realistische grondslag: alle tragiek vooronderstelt dat de wereld niet ons denken is, dat wij van onze, zelfs méést intieme wereld niet de almachtige scheppers zijn, en dat wij ons bewust zijn van dit feit, dat het blijkt in ons bewustzijn. Daarenboven kan, eveneens principieel, niet uitgesloten worden dat de bestaansvoorwaarden van de ene entiteit in strijd komen met de bestaansvoorwaarden van de andere, dat het bestaan van de ene het bestaan van de andere onmogelijk maakt, dat ze niet sàmen kunnen bestaan en dat bijgevolg de strijd om dat bestaan, het conflict om het zijn en het niet-zijn onvermijdelijk kan worden. Deze mogelijke schaarste in denken en in voelen, in handelen en in zijn, is ook weer een onontloopbaar gevolg van onze bestaanscondities. Wat bepaald is, moet ondraaglijke pijnen kunnen hebben. Deze conflicten kunnen natuurlijk of cultureel van aard zijn, echt of vermeend, adequaat worden ingezien of volledig worden miskend, maar àls ze bestaan, moeten ze realiter worden uitgevochten: ze maken de dood, de natuurlijke, de culturele of beïde, weliswaar prematuur maar daarom niet minder reëel. Ze uiten zich in de fatale strijd om het naakte bestaan die gestreden moet worden zolang de broden niet naar willekeur vermenigvuldigd kunnen worden, en in de ijdele maar niet minder fatale strijd om de koningskronen, op grond van de - culturele - vaststelling dat er ook in het rijk der blinden maar één koning kan zijn. En tenslotte brengt onze beperktheid, ook in de geest, met zich dat ons denken, dat onze cultuur met zichzelf in strijd kan komen, dat er omstandigheden kunnen zijn en dat wij die kunnen ontdekken waarin wij niet kunnen realiseren wat wij willen en, cultureel gezien, moeten willen, omdat onze - cultureel - noodzakelijke verlangens tegenstrijdig zijn, d.w.z. omdat onze cultuur, in diè omstandigheden, het onmogelijke eist, omdat ze m.a.w. op haar eigen grenzen te pletter loopt. Zo komt men tot het besef dat men in het kijken niet tegelijkertijd van de twee kanten van éénzelfde medaille kan genieten, zodat wij, in sommige omstandigheden, wat wij ook doen, altijd het verkeerde gedaan zullen hebben. En ook dit kwaad van het teveel van het goede kan in de geest ondraaglijk en in de werkelijkheid fataal zijn. Zo ontstaan dus drie mogelijke complexen van onoplosbare conflicten in de zelfbepaling die ons, naar het

scheen, idealiter voor alle onheil moest kunnen behoeden: het onoplosbare conflict tussen de mensen onderling van nature gegeven of cultureel gemaakt; het onoplosbare conflict tussen ons denken en ons zijn; en het onoplosbare conflict in onszelf, de tegenstrijdigheid van onze cultuur in ons hoogsteigen cultureel bewustzijn. Gezien deze drie fundamentele disharmonieën in alle onvolmaaktheid van de beperktheid en de bepaaldheid in min of meerdere mate voorhanden zijn, zullen ze ook in alle pregnante tragiek een min of meer uitgesproken gewicht krijgen en zal hun specifieke combinatoriek de variabiliteit van alle tragiek, zijn bijzondere "saveur", mee bepalen.

Deze drie vormen van cultureel uitgefilterde conflicten zijn in beginsel onvermijdelijk, omdat ze het direct gevolg zijn van onze eindigheid: ze zijn de onvermijdelijke, mogelijke, culturele consequenties van onze sterfelijkheid überhaupt. Weliswaar hangen hun specifieke vormen af van de cultuur waarin ze ontstaan, maar ze gelden in beginsel voor alle cultuur zonder meer. Een beschaving kan ons er blind voor maken - en de meeste doen dat en moeten dat eigenlijk doen -, maar geen cultuur kan hun mogelijkheid ongedaan maken en het toeval uitsluiten dat ze, eens gegeven, werkelijk maakt. Omdat deze conflicten voorwaardelijk zijn, doen ze zich niet noodzakelijk voor en omdat ze cultureel medebepaald zijn, kunnen ze gebeurlijk vermeden worden door van cultuur te veranderen. Maar omdat alle cultuur de beperkte zelfbepaling van onze sterfelijke natuur is, kan geen culturele optie haar mogelijke onoplosbare conflicten onmogelijk maken en kan geen bedachtzaamheid, hoe voorbeeldelijk ook, verhinderen dat ze, per toeval, ontstaan.

Maar ook dit toeval, deze steen des aanstoets van alle theodicee, is niet zeldzaam, niet uitzonderlijk genoeg. De meeste dingen die wij denken zijn niet door ons gedacht zoals ze werkelijk zijn - de *inadaequatio rei et intellectus* is endemisch -, ook zijn wij het meestal enigszins met onszelf oneens, en ook ons overkomt het meer dan genoeg dat onze medemensen ons voor de voeten lopen. Maar daarom zijn wij nog niet tragisch. Onze inbeeldingen storen ons niet zo geweldig, omdat wij nogal slordig met ons bewustzijn omspringen en omdat wij, alles bij mekaar, maar weinig dingen onvoorwaardelijk willen. Onze zelfkwellingen vallen over het algemeen maar mager uit, omdat wij graag compromissen sluiten en overigens nogal onverschillig zijn. En wij staan onze medemensen niet zo gemakkelijk naar het leven, ten eerste omdat zulks bij wet verboden is en ten tweede omdat wij meestal het gevoelen hebben dat wij onze vijanden gemakkelijk links kunnen laten liggen door kleine omwegen te maken. Kortom, de eigenlijke tragiek raakt ons niet of nauwelijks omdat wij, zo niet allemaal kleinburgers, dan toch in de meeste gevallen kleine burgers zijn. Daarom ook hebben wij de indruk - overigens terecht - dat van ons niet veel karakter wordt verlangd, alleszins niet in het groot, en deze min of meer soporifieke toestand houdt alle tragiek op een veilige afstand van de

meesten onder ons. Wij zijn m.a.w. niet uitzonderlijk, niet voortreffelijk genoeg. Maar, onze mini-tragiek daargelaten - die overigens al groot genoeg is - en abstractie gemaakt van de meta-tragiek van onze onbenulligheid - die we hebben leren aanvaarden - en afgezien van de mega-tragiek van de samenleving in haar geheel - die wij alleen maar als slachtoffers kunnen ondergaan -, dit alles daargelaten, blijft het een feit dat het niet altijd mogelijk is aan deze onoplosbare conflicten voorbij te gaan, omdat ze zich soms onweerstaanbaar opdringen zoals alle echte realiteit. En dan pas zal, als proef op de som van het leven, kunnen blijken of wij ècht klein of groot zijn. M.a.w. het bestaan van onoplosbare conflicten is niet voldoende: ze moeten ook geassumeerd worden, en ze kunnen dat pas worden als het toeval wil dat ze opdringerig zijn en als wij niet meer op de vlucht kunnen slaan.

3.

Wat gebeurt er als zo'n conflict daadwerkelijk onontkoombaar is? Hoe lost men m.a.w. een conflict op dat onoplosbaar is, hoe handelt men - hoe kàn men handelen - als een conflict niet meer effectief door actie kan worden opgelost?

Als men aan het conflict een cultuurconforme oplossing wil geven, d.w.z. een oplossing die in harmonie is met de ultieme harmonie die alle cultuur, elk op haar manier, poneert, beseft men onmiddellijk dat er maar twee mogelijkheden zijn.

Ofwel ziet men de voorgegeven situatie klaar en duidelijk in, herkent en erkent men de wezenlijke onoplosbaarheid ervan, neemt men de situatie ten volle voor wat ze werkelijk is, zodat *adaequatio rei et intellectus* zich voordoet. In dat geval is men volop realistisch ingesteld. Dit realisme echter, dat in normale omstandigheden het *sine qua non* van alle werkelijk systematische efficiëntie van het handelen is, kan in dit geval, paradoxaal genoeg, nergens meer toe dienen en nergens meer toe leiden. Men kan namelijk niet inzien dat en hoe zo'n inzicht überhaupt tot welk handelen ook zou kunnen leiden. Als men zich inderdaad niet aan de gegeven situatie kan onttrekken, als men ze niet kan vergeten en niet kan doen alsof ze niet bestaat, dan kan men niet anders meer dan compleet beschouwelijk worden. Vermits de mogelijkheid om conflictoplossend op te treden principieel is uitgesloten, zijn alle actiemogelijkheden afgesneden en moet men, bij wijze van spreken, katatonisch worden, juist door de kracht van het inzicht, precies door dit unieke inzicht waarvan men terecht kan zeggen dat het verblindend is. In het beseft dat men in en door dit inzicht slechts het panische slachtoffer van een onontkoombare verschrikking kan zijn, moet men als het ware verstenen: het hoofd van Medusa is inderdaad enkel dan niet fataal als men zijn blik bijtijds kan afwenden. Om deze blokkering van de actie te vermijden, moet men dus noodgedwongen een andere houding aannemen. Zoals met alle fataliteit, die van de feiten en die van de

normen, het geval is, kan men zich alleen nog verzoenen met en neerleggen bij deze - al dan niet culturele - nederlaag. Men moet ze aanvaarden om, als dat uiteraard dan nog mogelijk is, zijn leven langs andere wegen voort te zetten. En men kan dat slechts door het stuk van zichzelf, lichamelijk of geestelijk, dat niet meer te bewegen is, achter te laten. Aanvaardt men deze verminking niet, dan kan alleen de zelfmoord of de waanzin overblijven. Maar in dat geval kan van eigenlijke tragiek geen sprake zijn, wat niet belet dat de zojuist vermelde toestand en zijn consequenties wel degelijk in vele uitgebouwde tragiek een essentiële rol spelen. Ze maken er vaak onverbreekelijk deel van uit, maar ze zijn alsdan het fatale resultaat van de tragiek, geen eigenlijk deel van de tragische actie zelf.

De enige andere mogelijkheid bestaat hierin dat men alsnog op relevante wijze poogt het conflict daadwerkelijk tot een oplossing te brengen. En in dat geval, en allèen in dat geval ontstaat de eigenlijke tragische actie, die dan ook, juist door haar subliem gewaagd karakter, bijzonder energiek zal moeten zijn. Ze zal immers het ontische gewicht moeten hebben, dat actie op haar best überhaupt krijgen kan. Maar deze handelingen kunnen dan enkel en alleen berusten op het feit dat de betrokken persoon de toestand waarin hij zich bevindt niet naar waarheid kent. M.a.w. de tragische actie komt slechts tot stand op grond van een min of meer grote miskenning van het conflict zoals het werkelijk is; hetzij dat men de situatie niet als zodanig kan herkennen, hetzij dat men weliswaar kan vrezen dat het conflict onoplosbaar is, maar niettemin in staat denkt te zijn een beschrijving van de situatie te geven - en herschrijving dus - die het conflict alsnog oplosbaar maakt, hetzij dat men tenslotte, uitzichtloos geworden, niettemin tot actie overgaat in de overtuiging of met de hoop dat men de bestaanscondities van het conflict zelf vernietigen kan zonder meteen ook zichzelf te vernietigen. Men mag echter stellen dat de tragiek hoe dan ook, eminent zelfs, eist dat men pregnant handelt en dat dit noodzakelijkerwijze inhoudt dat men in een of ander opzicht verblind moet zijn, precies omdat men tot actie overgaat. In de tragische handeling is de *adaequatio rei et intellectus* dus principieel doorbroken en men mag dan ook stellen dat in alle tragiek de *décalage*, de fatale breuk zelfs, tussen denken en zijn onvermijdelijk is. Los van elke ethische problematiek kan men m.a.w. zeggen dat de cognitieve fout, het illusoire inzicht, de verbijsterende verblinding - wat Aristoteles met zijn begrip der "hamartia" op het oog scheen te hebben - een *conditio sine qua non* van alle daadwerkelijke tragiek is. Helderziendheid moet in deze context tot onbeweeglijkheid leiden en daarom is verblinding een wezenlijk element: want het is juist deze "hamartia", deze cognitieve fout, dit - al dan niet - onvermijdelijk gebrek aan inzicht dat werkelijk ingrijpen uiteraard mogelijk en, cultureel gezien, noodzakelijk maakt. De tragische persoon is m.a.w. altijd iemand die zich grondig en, om zo te zeggen, constitutioneel vergist.

Hoe moet nu de karakteristieke curve van de tragische handeling er uitzien? Terwijl gegarandeerd systematische efficiëntie het ideaal en het hoofdkenmerk van alle ordening en alle beheersing - dus van alle mathematica - is, kan de tragische actie niets anders uitschrijven dan de lijn der gegarandeerde inefficiëntie, de orde van de chaos en de fatale precisie van de onbeheerstheid. De tragische handeling moet, om zo te zeggen, de anti-mathematische lijn bij uitstek zijn: ze moet, anders gezegd, tegendoelmatig of heterotelisch uitvallen. Het enige immers dat uit zo'n actie kan blijken moet zijn dat het conflict inderdaad onoplosbaar is, m.a.w. de actie moet noodzakelijkerwijze mislukken. En de blijkbaarheid van deze mislukking moet het enige aspect zijn waarin de handeling geslaagd, maar dan ook vaak volkomen geslaagd, kan heten: ze reveleert, realistisch en onvoorwaardelijk, de onoplosbaarheid van het conflict en ze moet dan ook uitlopen op de berusting, op de vermindering, de waanzin of de dood. Het "experimentum crucis" van de tragiek, waarin de cultuur op de proef wordt gesteld, moet vernietigend uitvallen. En dit leerproces, waarin de wijsheid altijd te laat komt, als ze ooit al mogelijk is geweest, moet de kern van het tragische verloop zijn. Wat ook gedaan wordt, met welke middelen ook, met alle middelen die gegeven zijn of verworven kunnen worden, kan alleen maar tonen dat men doorgestoten is tot een gebied van het denken en het zijn waarin en waarvan geen gegevenheid meer bruikbaar is. En het enige resultaat van deze onthulling, van deze herkenning en erkenning, moet zijn, ofwel de eeuwige nacht die onbespreekbaar is of de berustende wijsheid die ontdekt heeft dat de eeuwige waarde van al wat is, slechts het zijdelingse effect kan zijn van een tijdelijkheid die slechts per toeval voorbeeldelijk kan uitvallen.

Het spreekt vanzelf dat deze tegendoelmatigheid van de actie, naargelang van de concrete omstandigheden, op zeer diverse manieren tot stand kan komen. De onvermijdelijke breuk tussen denken en zijn moet alle vooronderstelde efficiëntie van de acties die ondernomen worden, schijnbaar en misleidend maken en ze telkens dieper en grondiger doen mislukken tot de waarheid van mens en wereld op een verpletterende maar overduidelijke manier aan het licht komt. Schijnbare irrelevantie, ambiguïteit en ambivalentie, contextuele verwarring, incongruïteit en tenslotte zuivere heterotelie zijn, zeer summier en in stijgende graad van intensiteit, de middelen waarmee een dergelijk handelingsverloop moet worden uitgetekend. En de tragische spanning zal des te groter zijn naarmate het contrast toeneemt tussen de rechtlijnigheid waarmee de tragische persoon handelt en de juist daaruit ontspringende heterotelie van alle actie zonder meer. De klassieke peripetieën, omkeringen en herkenningen kunnen dan ook beschouwd worden als een bijzonder pregnante specificatie - maar een haast onvermijdelijke bijzondering - van deze variabelen waarmee de catastrofale curve van de tragische actie haar hoogsteigen vorm

krijgt, een vorm én een essentie waaruit blijkt dat de beste doelstellingen naar de hel leiden, dat het kwaad onontkoombaar is als de omstandigheden maken dat al het goede zèlf dàt kwaad nu juist voortbrengt. De tragische persoon toont ons m.a.w. wat er gebeurt als de mens in de dodelijke val van zijn cultuur wordt gelokt, zijn cultuur die zijn menselijkheid bepaalt en waaraan hij ook zijn voortreffelijkheid als mens ontleent. En nu juist omdat hij die cultuur - en dus ook zijn eigen menselijkheid - volop ernstig neemt, zal hij door die cultuur verstoten moeten worden, omdat hij het aangedurfd heeft haar onoplosbare conflicten daadwerkelijk kenbaar te maken. In dit perspectief moet alle tragiek verschijnen als de emancipatie van de mens in en door zijn cultuur boven alle mogelijke cultuur uit. Anders gezegd, hij leert - ons en zichzelf - de chaos kennen die alle ordening - hoe voortreffelijk ook - in haar uiterste consequenties heeft en moèt hebben. De tragiek leert de mens m.a.w. inzien dat hij en zijn humaniteit sterfelijk zijn en hij leert dat in de tragiek op een wijze die onweerlegbaar is: hij laat zien dat geen beslistheid volkomen is, dat geen orde zichzelf beheerst, dat niet alle omstandigheden berekend kunnen worden en dat, als dàt zo is, alle cultuur, juist door haar bepaaldheid die ze beperkt maakt, zelfvernietigend is zoals het leven zelf; en hij leert tenslotte dat deze banaliteit een verschrikkelijke en daarom hoogstaande waarheid is. Daarom is ook alle tragiek in wezen, wat men zou kunnen noemen, heidens: op alle godsdienst, op de religie in haar verbijzondering, werkt zij desacraliserend in. Maar zij sticht ook geen nieuwe heiligheid: haar helderziendheid maakt dat zij net niet revolutionair is. Juist daarom beweegt zij zich op een hoogte die in eminente zin religieus genoemd kan worden: de "re-ligio" in de tragiek stijgt boven alle godsdienst uit.

5.

Inderdaad. Waarom zou iemand zo'n tragisch gegeven willen assumeren? Men zou kunnen denken dat de tragische persoon door zijn omstandigheden daartoe gedwongen wordt, dat hij niet anders kan, omdat hij - van buitenuit - in de rug wordt voortgedreven. Dit is onjuist: een dergelijk determinisme zou van hem een gedrevene, een ongelukkige en een slachtoffer maken; hij zou zijn lot slechts ondergaan en niets zou er nog op wijzen dat hij het zelf heeft helpen bewerkstelligen. In dit geval zou de tragiek tot een ongeluk gedegradeerd worden, een groots ongeluk misschien, maar toch alleen maar een ongeluk. Tragisch echter is de persoon pas als hij inderdaad zijn eigen lot in zekere zin ook zelf heeft gewild en heeft bepaald. Hij moet namelijk iemand zijn die het conflict waarin hij terechtgekomen is ook onvoorwaardelijk op zich neemt. Natuurlijk, de onoplosbaarheid en de fatale consequenties, de heterotelie van zijn actie, heeft hij niet gewild en die kan hij ook niet willen, want die kan hij - zolang en voor zover er gehandeld wordt - ook niet écht inzien: diè onvermijdelijkheid blijkt immers slechts achteraf. Maar het is ook

duidelijk dat die fataliteit slechts kan blijken als men bereid is het conflict op zich te nemen, als men bereid is het op te nemen, met alle middelen, voor de cultuur waarvan men deel uitmaakt en waarmee men zich op eminente wijze vereenzelvigd. M.a.w. de tragiek als actie komt pas tot stand - maar dan meteen volkomen - als men ten volle bereid is de cultuur op haar constitutionele pretenties, namelijk op haar alomvattend ordenend vermogen, te toetsen, als het ware uit te testen. En men zal daartoe pas bereid zijn als men in die cultuur werkelijk gelooft, als men dus niet gelooft, niet bereid is bij voorbaat te aanvaarden dat ze noodzakelijkerwijze faalt. De tragische persoon is daarom niet alleen een tragische "held", omdat hij de test aandurft, aankan en ook verdraagt, hij is meteen ook een cultuurdrager in de eminente zin van het woord, een "culturele" held die door zijn actie wil bewijzen dat de cultuur, ook in de uitzonderlijke omstandigheden waarin hij zich bevindt, niet in gebreke blijft, m.a.w. dat ze als ordening van mens en wereld op voorbeeldelijke wijze betrouwbaar is en blijft. Daarom is de tragische persoon niet alleen verblind maar in zekere zin ook naïef, precies omdat hij de geloofwaardigheid van zijn cultuur niet in twijfel trekt. Maar in zijn geval, en zulke gevallen zijn principieel mogelijk, wordt dat vertrouwen op de meest indringende wijze beschaamd. De tragische held moet zich beetgenomen voelen en dat is ook het geval. Maar als cultuurheld kan hij die verblindings niet veroordelen en die naïviteit niet onnozel vinden. Want het is niet mogelijk als cultuurmens de cultuur waarvan men deel uitmaakt, die men heeft en die men, als humaan wezen, eigenlijk ook is - omdat ze onze identiteit als mens bepaalt -, het is niet mogelijk die cultuur principieel te wantrouwen. Zo'n houding zou ons sceptisch en in de kortste keren nihilistisch maken; ze zou ons, in haar consequenties, terugvoeren naar onze dierlijke staat. Kortom, zo'n wantrouwen zou van ons barbaren maken. Dat wij, mensen van de twintigste eeuw, geen tragiek meer kennen, omdat - paradoxaal genoeg - onze tragiek universeel, ons wantrouwen allesoverheersend en onze gewezen naïviteit manifest zijn geworden, is slechts een bewijs e contrario van deze stand van zaken. Mensen zonder eigenschappen zijn onmogelijke mensen: hun identiteit moet leeg zijn, hun karakteristieken moeten willekeurig worden en ze moeten bijgevolg tot alles bereid zijn. En die leegte, die willekeur en die bereidheid zijn kenmerken bij uitstek van barbarij. Beschaving lijkt dus iets te zijn dat voorbehouden is aan min of meer verblinden en aan min of meer naïeven. Maar voor deze verblindings en deze naïviteit die alle cultuur in ultimis kenmerkt, lijkt er geen aanvaardbaar alternatief te bestaan. Vandaar de onvoorwaardelijke trouw, deze - in zijn ogen - terechte verbondenheid met zijn cultuur en haar opties die de tragische persoon karakteriseert en die zijn "re-ligio" uitmaakt. Zelfs in en door de mislukking blijft voor de tragische held die trouw bewaard: want hij heeft geleerd de fataliteit van zijn beperkingen en die van zijn cultuur te aanvaarden, omdat hij inziet dat het nu eenmaal, in een wereld waarin geboren, geleefd en gestorven wordt, niet anders kan. En in de ontuchtering die zijn mislukking meebrengt heeft zijn "religio" haar naïviteit verlo-

ren, en wordt het "geloof" van alle cultuur verheven tot zelfbepaling en dus tot de trouw aan wat men onvermijdelijk is. Want de enige mogelijkheid die buiten de barbarij en dus de futilliteit nog overblijft, kan slechts een tegencultuur in de cultuur zijn, de echte revolutie en de opbouw van een nieuwe en andere cultuur. Maar ook deze moed en dit doorzettingsvermogen moeten hun verblinding en hun naïviteit hebben. Want men mag aannemen dat deze nieuwe cultuur en haar nieuwe mensen zoniet initieel dan toch uiteindelijk, vroeg of laat, haar eigen tragiek, de kenmerkende tragiek van haar eigen bepaaldheid zal produceren. Deze opstandigheid, deze revolte in en door de cultuur, deze tijd van afbraak en opbouw valt echter buiten ons bestek. We mogen hier dan ook stellen dat de zogezegde "hybris" - die de tragische persoon zou kenmerken - geen fout is die vermeden kan of moet worden: ze is immers slechts de individuele uitdrukking van de inherente tegen-doelmatigheid die - in ultimis - in de onvermijdelijke pretentie van alle cultuur ligt. De tragiek leert dat de mens een dier is dat geen dier kan blijven, dààrom zijn eigen soortelijkheid moet bepalen en juist door deze luxe de fatale consequenties van de arbitraire soortvorming die hij in wezen is, moet aanvaarden om niet in bestialiteit te vervallen. De vraag is dan uiteraard - en het is de filosofische vraag bij uitstek - tot welke soortelijkheid hij zichzelf moet bepalen, aangenomen dat hij nu eenmaal de species "mens" is. De vraag is dus wat zijn humaniteit, als hij die al bereiken kan, wèrkelijk inhoudt. De afbakening, althans de schets van zo'n afbakening van een gefundeerde zelfbepaling lijkt ons nu juist te vinden te zijn in die tragiek die men, hoe cultureel hij ook gevormd mag zijn, niettemin universeel kan noemen. Het gaat dan om tragiek die in alle cultuur kan worden teruggevonden omdat zij ontstaat op grond van de kosmische plaats van de mens in de wereld en in het leven zèlf. En, bij wijze van illustratie, denken wij dan in het bijzonder aan *Oedipus Koning* en *King Lear*.

6.

Laten we aannemen dat het incestverbod een culturele constante is. Wij willen ons daar niet verder mee inlaten, maar enkel vaststellen dat het overtreden van dit verbod een verschrikking is, de zwaarste fout die, cultureel gezien, gemaakt kan worden. De cultuur dient er dan ook voor te zorgen dat ze niet wordt gemaakt, precies omdat zo'n fout, cultureel gezien, vernietigend is. Incest dient dus met alle middelen die cultureel voorhanden zijn, verhinderd te worden. En dat doet Oedipus: de voorspelling die hem wordt gedaan, brengt hem ertoe Corinthe voorgoed te verlaten. Hij is m.a.w. een cultuurmens bij uitstek. Maar wat gebeurt er nu? Door een reeks van toevalligheden, die allemaal onschuldig lijken, cultureel aanvaardbaar zijn en natuurlijkerwijze onvermijdelijk blijken, komt hij in Thebe terecht. Het zou inderdaad gekund hebben dat hij de andere kant was uitgegaan, het zou gekund hebben dat hij zijn vader niet had ontmoet en dat deze zich op de driesprong

niet zo brutaal had aangesteld. Maar dat zijn de toevalligheden in alle leven die principieel de tragiek nu eenmaal wàr kunnen maken. Op grond van zijn kennis en zijn inzicht, d.w.z. zijn culturele voortreffelijkheid, bevrijdt hij Thebe van de plaag van de Sfinx, weer met alle culturele gevolgen vandien. Dat is de situatie als de pest in Thebe uitbreekt. En ook dit probleem zal Oedipus, de voortreffelijke, oplossen. In zijn positie als koning kan hij, als voorbeeldelijke cultuurnmens, ook niet anders: hij zal Thebe nogmaals van haar vloek bevrijden, ook al wordt hem door Tiresias gezegd wat hem te wachten staat en ook al probeert Iocaste hem van het zoeken naar de moordenaar van haar eerste man af te houden. Maar het is duidelijk dat geen cultuur levensvatbaar is zonder waarheidsliefde: de waarheid mag en moèt gezegd worden. Oedipus gaat dus, ondanks alle onheilspellende voortekens, resoluut door met zijn onderzoek. Het resultaat is bekend. Wat is er nu gebeurd?

Oedipus Koning is een uniek stuk, en wel om twee redenen. Ten eerste is het kwaad al geschied voor het stuk begint en is de fataliteit ervan dus zo onbetwistbaar als maar enigszins kan: ze is logisch noodzakelijk. En ten tweede is dat kwaad ontstaan juist door - enkele toevalligheden niet te na gesproken - en uitsluitend door de poging van Oedipus zelf - de maximale poging om te vermijden wat nu nèt niet zou mogen gebeuren: het kwaad ontstaat precies door de voortreffelijkheid waarmee gepoogd wordt het te ontlopen. En precies door die voortreffelijkheid - de waarheidsliefde, die toch echt niet als opstandigheid en "hybris" gekarakteriseerd kan worden - wordt het kwaad dat geschied is tenslotte ook volkomen ingezien. En Oedipus trekt ook zijn consequenties: hij is blind geweest, ook al was hij in verhouding tot de anderen helderziend, hij zal zich blind steken en Thebe verlaten, het gegeven woord honoreren en de veroordeling ondergaan die hij zonder dat te weten en te kunnen weten over zichzelf heeft afgeroepen. *Oedipus Koning* is in dit opzicht tragiek bij uitstek, omdat het stuk in zijn maximale uitvergroting de tragiek van alle kennis toont, namelijk de principiële en onherroepelijke mogelijkheid van de totale vergissing, die ook, en juist dàardoor, kan ontstaan dat men met alle middelen poogt zich nièt te vergissen. *Oedipus Koning* is m.a.w. de zelfverwijzende tragiek van het menselijk zoeken naar betrouwbaarheid en zekerheid. Afgezien van het universele gewicht van het incestverbod, toont dit stuk ons een tragiek en een tegendoelmatigheid, waar alleen een katatonische scepticus of een totaal geïmmuniseerde en geëxalteerde dogmaticus naast zouden kunnen kijken. Wie deze tragiek niet begrijpt en waardeert, niet ernstig neemt, is niet waard een mens te zijn: hij moet immers alle kenproblematiek irrelevant achten omdat hij zich alwetend waant. En dat kan geen mens. Daarom is dit stuk - nogmaals afgezien van de universaliteit van het incestverbod - sowieso algemeen menselijk. Geen handelend wezen dat over zelfbepaling beschikt kan er naast kijken, evenmin als een Euclidische wiskundige de stelling van Pythagoras kan verwerpen. Als kunst de ma-

thematica van onze concreetheid is, dan is *Oedipus Koning* van Sophocles de literaire pendant en meteen ook de omkering van het mathematische bewijs. Deze inhoud kan men trouwens op meesterlijke wijze terugvinden in de vorm van het stuk; de heterotolie is hier lijnrecht, onverbiddelijk en maximaal: telkens wordt de stelling die men wil bewijzen - en steeds met grotere intensiteit - door het bewijs zelf in haar contradictorisch tegendeel omgekeerd. Wat Oedipus - deze tragicus van de wiskunde - op onweerlegbare wijze bewijst, is zijn hoogsteigen onwrikbare weerlegging: tegendoelmatiger en dat met mèèr precisie dan zijn ondervragen inhoudt, kan een bewijs niet zijn. *Oedipus Koning* is het toonbeeld van de mathematica van het menselijk falen. En als zodanig toont het stuk ons ook de universele meta-tragiek van alle tragische gebeurtenissen: de mogelijke fatale breuk tussen denken en zijn. Daarenboven is het duidelijk dat Oedipus, ondanks zijn fundamentele onschuld, op zich neemt wat hij inderdaad gedaan heeft, zijn bestaan niettemin kan verdragen en het leven blijft bevestigen. En in deze vasthoudendheid en trouw, die door het vuur zijn gegaan, bereikt hij een religieuze hoogte die alle godsdienst en alle transcendentie achter zich laat: hij heeft ontdekt dat goden onbetrouwbaar zijn of tenminste misleidend. Hij heeft m.a.w. een hoogte van inzicht bereikt waarop hij, méér dan wie ook, nader kan komen tot die werkelijkheid die wij allen ondergaan en die in alle leven, als men het achteraf bekijkt, onze enige mogelijkheid is geweest. Zo'n mens kan - paradoxaal genoeg - alleen maar op heilige plaatsen terechtkomen. En dat gebeurt dan ook in *Oedipus in Colonus*: Oedipus, de zondebok van de cultuur, die wordt weggestuurd, moet verheerlijkt worden, omdat er buiten zijn voortreffelijkheid, ook in de mislukking, alleen maar nihilisme overblijft. Van hem zal men inderdaad dat verwerpelijke woord niet horen: "Dat wist ik niet, en daarom heb ik er ook niets mee te maken". Zó eigenge-reid, zó solipsistisch, zó barstensvol "hybris" is de trotse Oedipus niet. Men is zelfs geneigd aan dit "exemplum" het paradigma te koppelen dat allèen hij die door zijn goden werd misleid, werkelijk in staat is om een authentieke religieuze mens te worden, omdat alleen zó iemand kan beseffen dat het juiste spreken in de wereld des te belangrijker is naarmate men inziet dat de rest alleen maar stilte kan zijn. Oedipus moet één van de weinige wijzen van deze wereld zijn. Waarzeggerij daarentegen is frauduleus of, als ze dat niet is, al te gemakkelijk, omdat ze dan - onvermijdelijk - een bovenmenselijke luxe moet zijn.

7.

Van *King Lear* kan, grondig anders, nagenoeg hetzelfde gezegd worden. Het contrast is inderdaad groot, en daarom hebben wij dit voorbeeld gekozen. Terwijl *Oedipus Koning* in zijn mathematica structureel de precisie van alle echte deductie heeft, en daarom monodisch is, is *King Lear* constitutioneel een polyfone explosie die uitloopt op een chaos zoals er nauwelijks een denkbaar is. Geen stuk is

zo wild en in zijn wildheid zo precies geconstrueerd als het verhaal van deze oude man die, op grond van zijn fatale redenen, afstand doet van zijn koninklijke daadwerkelijkheid en de sprong in de leegte van de onmacht waagt.

Waarom doet hij dat? Op het eerste gezicht lijkt er een tegenstrijdigheid te bestaan tussen de energie die vereist is voor een tragische actie en de beverige onzekerheid en onkunde van de ouderdom: een oude man lijkt geen tragische persoon te kunnen zijn. Maar, zoals de uiterst precieze bedachtzaamheid en de bijzonder zorgzame nadenkendheid van Hamlet een tragische figuur maken, zo maakt juist de macht en de onmacht van zijn leeftijd King Lear onherroepelijk tragisch. En zoals in *Hamlet* is het juist dat niët, en in Lears geval, dat niet meer kunnen handelen dat van de orde van de wereld in zijn omstandigheden, met die dochters, een chaos maakt. *King Lear* is de mogelijke geschiedenis van een man die jong en helder van geest genoeg gebleven is om te beseffen hoe oud en suf hij wel geworden is. Hij weet dat hij te jong is om effectief te sterven en te oud om volop te blijven leven. Hij ziet in dat er maatregelen genomen moeten worden en hij is koninklijk genoeg om ze zelf te willen nemen. Dit besef zou een voordeel moeten zijn: want niemand kan zichzelf beter oriënteren dan hij die weet wie hij is en weet hoe hij er werkelijk aan toe is. King Lear beseft dat hij te oud is om het gezag en de macht die dat gezag waar maakt, te blijven uitoefenen en te blijven dragen. Op zich is deze beslissing verstandig en in het algemeen belang, en voor Lear is ze dan ook onherroepelijk, want ze wordt, als ze wordt uitgesteld, van dag tot dag dringender. Het is beter de macht af te staan, zolang er nog tijd voor is, dan ze, omdat ze niet meer behoorlijk kan worden uitgeoefend, te zien ineensstorten, en ten slotte te moeten beleven dat ze, op andermans condities, sowieso wordt afgenomen. Wat King Lear verlangt is het minste, en misschien ook het enige, dat een mens van zijn jaren verlangen kan: verzorgd - als koning koninklijk verzorgd -, maar van alle ondraaglijke zorgen vrij, de weg naar de dood geëffend te zien. Hij zegt het trouwens zelf. Maar Lear - en ook dààr is hij koninklijk voor - weet ook dat die verzorging, die ouderen - juist wegens hun machteloosheid - niet meer kunnen eisen maar enkel nog kunnen krijgen, alleen gegarandeerd kan worden door de macht die men door zijn leeftijd nu juist gedwongen is af te staan. Het enige alternatief is dan ook de liefde van zijn dochters, de piëteit, die een culturele eis van het hoogste belang is, en dus een liefde die, vooral als het om machtigen gaat of mensen die men machtig heeft gemaakt, niet kan afdwingen maar enkel kan afwachten. Maar hij is ook een verstandige oude man en hij heeft zijn ervaring: hij is niet zo zeker van die liefde en hij eist dus garanties. Hij eist m.a.w. het enige dat hij nog eisen kan: de belofte, de woorden die liefde moeten bewijzen om, in overeenstemming met die woorden van trouw, de macht te verdelen. En die eis kan worden gesteld, omdat in alle cultuur überhaupt het woord betrouwbaar zou moeten zijn. Anders gezegd: het woord van trouw is het enige waarop hij nog rekenen kan. En hij moet daarop

betrouwen, want als oude, vermoeide man heeft hij eigenlijk geen keus. Hiermee is echter het onoplosbare conflict van zijn leeftijd bepaald: méér dan in welke omstandigheden ook macht en gezag nodig te hebben om zichzelf en het leven dat die leeftijd nog rest, veilig te kunnen stellen, en dat juist op het ogenblik waarop die macht en dat gezag, die garanderend kunnen werken, principieel onbereikbaar zijn geworden. Waarop zou Lear, zoals om het even welke oude man, om het even welke gepensioneerde, anders kunnen wedden dan op de woorden, waarop hij des te méér nadruk moet leggen en waaraan hij des te méér geloof moet hechten, naarmate de werkelijkheid die erachter zit, minder betrouwbaar is, al was het maar omdat ze hem al langer hoe méér ontsnapt? Dit onoplosbaar conflict, dat alle bewuste ouderdom eigen is, leidt dan ook onvermijdelijk tot de eis der ouderliefde die, met die dochters, de tegendoelmatigheid van het stuk in gang moeten zetten: de ijdelheid en de machtswellust, die de leugen en de vleierij hanteren, moeten immers fataal betrouwbaarder overkomen dan de eerlijkheid die King Lear inderdaad geen garanties kan geven. Cordelia zal geen macht en geen gezag krijgen, ze moet verstoten worden, omdat ze eist dat de koning zijn ouderdom, de nutteloosheid en de overbodigheid ervan zou inzien, erkennen en aanvaarden. Zij zal haar eigen leven leiden, zijn leven en zijn lot zullen voor haar op de tweede plaats moeten komen. Dat is immers de betekenis van het oud-zijn: dat haar hoogstnodige verzorging van andermans omstandigheden moet afhangen en dus niet gegarandeerd kan worden. Geen wonder dat Lear dus woedend wordt: zij, zijn jongste en zijn meest geliefde dochter laat hem, juist door h  ar leeftijd, door h  ar oprechtheid en haar wezenlijke trouw zien   n voelen dat hij slechts op de tweede plaats kan komen, precies omdat hij oud is. En hij moet des te woedender worden omdat zijn Cordelia er hem, in h  ar woorden, op wijst dat hij door zijn troonafstand die tweede plaats ook zelf gekozen heeft en bijgevolg ook moet inzien dat die beslissing, omdat hij oud is, slechts een noodoplossing kan zijn. Zij toont aan dat er voor oudere mensen - en King Lear weet dat ook, daarom verdeelt hij zijn rijk - enkel noodoplossingen bestaan. Maar de koning, die zijn maatregelen neemt, heeft zijn ouderdom nog niet echt aanvaard: vandaar inderdaad zijn eis tot garanties. En hij zal die ouderdom ook nooit aanvaarden: hij zal in zijn driftige strijd tegen de machteloosheid van zijn leeftijd zichzelf moeten uitputten en slechts in de dood zijn koninklijke rust kunnen vinden. En het initiële - onvermijdelijke conflict - zal, na deze eerste heterotolie doorheen alle chaotische variaties heen steeds breder moeten worden en steeds dieper zal dit conflict in de tegendoelmatigheid moeten terechtkomen tot het zichzelf opheft door King Lear aan uitputting te doen sterven: de dood is inderdaad het enige waarop de opstandigheid tegen de steeds toenemende en mede zelfgemaakte onmacht van de ouderdom kan uitlopen. En dat proces wordt - niet toevallig - ingezet met het feit dat men - als hij bij zijn oudste dochter verblijft - niet meer naar hem luistert. Lear kan, als hij de macht heeft afgestaan, geen bevelen meer geven; hij kan alleen nog die der anderen ondergaan. De koninklijke Lear had zijn

macht niet mogen afstaan. Dat is het standpunt van Kent - de onherroepelijk trouwe - maar ook dat standpunt is voor de oude Lear onaanvaardbaar. Wat Kent voorstaat houdt immers in dat de koning eigenlijk niet zo oud zou mogen zijn als hij wel degelijk is. Kent ziet de fatale noodzaak der noodoplossingen niet in: daarvoor houdt hij teveel van zijn koning. En daarom is hij ook zo trouw. En bijgevolg moet ook hij weggezonden worden. Zoals Cordelia, die haar vader zo hoogschat dat ze van hem verwacht dat hij het risico en de angst die zijn leeftijd eigen zijn, namelijk hulpeloos te zullen worden, zonder morren zou kunnen verdragen, zo kan Kent niet verdragen dat de koning inderdaad zo hulpeloos is, juist omdat hij voorziet dat hij het zal zijn. Natuurlijk is King Lear opvliegend en voortvarend. Maar hij is opvliegend omdat hij geïrriteerd is - omdat hij niet echt meer kan handelen en hij het in dat opzicht met zichzelf niet eens kan worden - en hij is voortvarend omdat hij op een leeftijd gekomen is waarop noodoplossingen beter vandaag dan morgen genomen worden. Kortom, King Lear is een oude man die vloekt en tiert als hij gevoed wordt en die alles morst als hij zichzelf moet voeden. Hij heeft dit dilemma voorzien en het enige gedaan dat hij kon doen om het te vermijden of tenminste te verzachten. Maar het is onontkoombaar en door zijn poging wordt, in zijn omstandigheden, wat hij vreest niet alleen onvermijdelijk, maar neemt het ook verschrikkelijke proporties aan. En wat op die onvermijdelijke maar misplaatste keuze nog kan volgen, kan alleen maar chaos zijn.

8.

Het is onmogelijk hier deze aanzet tot analyse verder uit te werken. Maar, als hij juist zou zijn, dan kan geconcludeerd worden dat *King Lear*, hoe grondig verschillend ook qua onderwerp en qua uitwerking, een universaliteit bezit die deze van *Oedipus Koning* evenaart, zoniet overtreft. Dit komt door het feit dat *Oedipus Koning* die haast unieke verschrikkelijke uitzondering is die de algemene min of meer onschuldige regel van alle cultuur bevestigt, terwijl *King Lear* de verschrikkelijke regel van alle natuur is, waarvan de culturele uitzondering, juist omdat ze zeldzaam is, zo hoog staat aangeschreven. Daarom ook eist de fataliteit van Oedipus niet zijn dood - zijn zelfverblindings en zijn zelfverbanning kunnen volstaan -, maar King Lear moet sterven: want voor alle ouderdom is de enige oplossing die geen noodoplossing is, daadwerkelijk de dood. En, als men mag aannemen dat tegen de dood zelf - dus tegen de geboorte en het leven als zodanig - geen geloofwaardige opstandigheid mogelijk is, dat een dergelijke - illusoire - metafysische revolutie niet tot pregnante tragiek kan leiden, dan moet men concluderen dat in de orde van de natuur en de cultuur tegelijkertijd alléén de ouderdom, te jong nog om reeds te sterven en te oud reeds om nog écht te leven, tot een problematiek kan leiden die even universeel is als die van *Oedipus Koning*. Universeel zelfs, omdat het onoplosbare conflict waar het in *King Lear*, om gaat, van nature en daarom on-

vermijdelijk dwingender is. Maar in elk geval is het zo dat de fatale precisie van *Oedipus Koning* en de noodzakelijke verwildering van *King Lear* gevaren zijn, die ons allen aanbelangen, in welke culturele omstandigheden ook, gevaren die iedereen kan inzien en die men kan pogen te ontlopen maar die niemand van ons in zijn bestaan door zijn "daadwerkelijkheid" uit de wereld kan helpen. Zodat wij, die sterfelijk zijn, willens nillens moeten leren dat wij ons einde in het oog moeten houden, en dat niemand gelukkig genoemd kan worden vóór de dag waarop hij dat geluk meeneemt in zijn graf. Wat de zonen en de dochters van Thebe van het koor te horen krijgen is inderdaad het laatste en meest ultieme woord dat door de mens over zichzelf kan worden uitgesproken.